

„Utolérni és túlhaladni”

Interjúrészletek
Jánossy Ferencsel*

Hogy lettél közgazdász? Beültél egy szobába, ezek a formai feltételek teljesültek.

Kezdjük azzal, hogy mit csináltam ebben a szobában. Mert közgazdász félig már a KGMTI-nek az utolsó éveiben is voltam, de az OÉH-ban az már majdnem gyakorlati közgazdasági munka volt. Emellett mindig teoretikus közgazdasági kérdések, mondjuk marxi újratermelési sémák, hogy mennyire és hogy van, ez mindig érdekelt. A marxi közgazdasági kategóriákkal és az ő általa megállapított összefüggésekkel már azt hiszem ezekkel születtem valamikor. Nem tudok visszaemlékezni, hogy mióta volt ez nekem világos. Tehát ez az alap megvolt. És valóban, ha most erre rátérünk, hogy mivel foglalkoztam, foglalkoztatott az a probléma, hogy Rosa Luxemburnak a kritikája a marxi újratermelési sémával, a bővített újratermeléssel, én evvel a kritikával egyetértettem.

Hogy ebben a kérdésben Rosa Luxemburg-

nak igaza van, mégpedig, hogy a bővített újratermelési sémák ahogy *A tőkében* benne vannak, úgy nem működhetnek azért, mert föltételezik a foglalkoztatott bérmunkásoknak a számának a növekedését, mégpedig nemcsak valamilyen növekedését, hanem ahogy a bővített újratermelés le van írva mint egy geometriai sor, evvel a geometriai sorral kell nőni a munkások számának is. Ki is derül a sémákból, mert egy állandó bért föltételezve, és itt még a sémákban a termelékenységnövekedés nincs benne, minden értékben van leírva, a „v” arányosan a többivel nő. Ha arányosan nő, akkor a munkások száma, ha mondjuk a munkórak számát konstansnak tartom, akkor a munkások száma nő. Ha a munkások száma nő, akkor ezek valahonnan kell hogy jöjjenek. A Marxnak az, hogy a termelékenységgel a tőke mindig szabaddá teszi a munkásokat, az abszolút egy nonszensz, mert attól a munkások száma az ösztőkére nem nő, hogy az egyik kidobja és a másik fölveszi, akkor állandóak. Csak kívülről lehet a munkáslétszámot bővíteni, és Rosa Luxemburg jön rá, hogy kell egy külső, még nem tőkészféra, ebben a külső szférában megy ez a bővített újratermelése a tőkének, és ennek mindig nagyobb része akkor tőkésé válik. De ha ez így van, akkor az a modell, ami Marxnál le van írva, aminek nincs külső szektora, mert zárul a tőkés rendszer önmagában,

---

* Az alábbi interjút, amelynek teljes szövege a *Medvetánc* 1986/4–1987/1. számában jelent meg, Hegedüs B. András, Kozák Gyula és Szabóné Dér Ilona készítette. Az interjú „több beszélgetés összevonásával készült, az utolsó kiegészítéseket Jánossy Ferenc 1984. május 25-én tette hozzá, már a *Medvetáncban* való publikálás számára. Az élőbeszédén, Jánossy Ferenc fogalmazásán – amelyen érződik, hogy évtizedekig idegen nyelvetüeten élt – csak akkor változtattunk, ha az érthetőség feltétlenül megkívánta.”

ez lehet egy pillanatban igaz, mikor a tőke elérkezett oda, hogy – ahogy Rosa Luxemburg mondja – csak munkás és tőkés maradt már, nincs más réteg. De ebben az időpontban be is fejeződik. Tehát nem egy periódusra vonatkozik, se ezen időpont után, se előtte, hanem csak erre az időpontra. Van egy időpont, amikor a marxi sémák megvalósulhatnak. Ez volt a probléma, ami engem abból a szempontból érdekelt, hogy ez a helyzet ahol gyakorlatilag, nem is gyakorlatilag, hanem nagy megközelítéssel lehet úgy számítani, hogy bekövetkezett az, hogy nincs külső tér a tőkének, vagy a külső tér olyan szűk, hogy már az egész újratermelési menetet nem erősen befolyásolja, hogy ez valamikor bekövetkezett, vagy hogy megy a dolog, hogy ez mikor fog bekövetkezni. Végeredményben, hogy a Rosa Luxemburg által elméletileg rögzített időpont előtt vagyunk, vagy már utána vagyunk. Ez engem érdekelt.

És akkor kezdtem ebből a szempontból bogarászni a statisztikákat, USA-statisztikát elsősorban azért is, mert az USA egy elég nagy gazdasági rendszer, elég zárt gazdasági egység. Ott a külkereskedelemnek egészen alárendelt szerepe van, tehát zárt gazdasági rendszer. És kevésbé megzavart, mint az európai, tehát háborúkkal, mindenfélével. Nem alakul át a terület, hogy ahhoz csatolnak még egy pár államot, az megint elhanyagolható. Tehát kezdtem ezt a statisztikát nézni. Egy kis részletkérdés, de azt hiszem, nem lényegtelen: én táblázatokból gazdasági folyamatokat nézni olyannak tartom, mint tábla nélkül sakkozni. Lehet, vannak zsenik, akik tábla nélkül tudnak egy sakkpartit lejátszani. Én nem vagyok olyan zseni, emiatt táblázatokból valamit meglátni, ahhoz zseninek kell lenni. Meg kell találni mindig, attól függően, hogy az ember mit keres, hogy hogy lehet ezeket a számokat grafikonban ábrázolni. Tehát ha ez egy geometriai sor, akkor logaritmikus papíron kell ábrázolni, mert egy geometriai sor szerinti növekedés, az logaritmus papírra rajzolva egy egyenes. Egy egyenest föl lehet ismerni. Kezdttem először rajzolni egészen általános dolgokat, ipari termelési index, nemzeti jövedelmet... Már ott beleütköztem abba, hogy itt a pénzzel mért dolgokkal bajok annak. Inkább ábrázolni kellene olyan dolgokat, ami naturális egységekben mérhető és jellegetes az összefejlődésre. A XIX. században, még a XX. század elején is, ebből a szempontból az acél, cement, villamosenergia később. És mindezekben tényleg megtaláltam azt a geometriai sort, tehát a trendvonal, amire egy szép egyenes, amit vártam. Ebben is volt egy kérdés, ami továbbsegített, mégpedig hogy ezek a fölrajzolt soroknál nem az átlagot kell próbálni behúzni, hanem a csúcsokon keresztül, mert a csúcsok az egészséges pontok. Az egészséges pontokat kell összekötni, és akkor kijött, sokkal szebben, mint én vártam, a geometriai sor.

És a negatív csúcsok ebben hogyan szerepelnek?

Sehogy. Nem érdekes.

Ez a trendvonal nem torzít?

Nem. A trendvonalakat csak a maximális pontok határozzák meg, és a közbeni visszaesések csak a válságok mélységét jelzik. Ebből nekem még a másik könyvben nagy bajom volt a matematikusokkal, akik azt mondják, hogy én nem használom eléggé a matematikai módszereket, és emiatt ez az egész érvénytelen. Vonalzót használtam, de a vonalzót nem fektettem úgy be, ahogy ők szeretnék, mert ők vagy mindent maximumon keresztül, de akkor mindent maximumon keresztül kötnek össze, és nem lehet valamit elhagyni. Vagy a legjobban szeretik az eltérés-égyzeteknek a minimalizálását. Tehát akkor megy minden válság a közepén keresztül, és semmi értelme nincs. Az utolsó időben engem a legjobban az izgat, hogy a tudomány fejlődésével tényleg az egyes szakok olyan szintre jutottak, ahol nem lehet egy univerzális szakember, nem lehet egy Leonardo da Vinci, aki mindezeket áttekinti, hanem szakosodnak, és ez a szakosodás lehetővé teszi, hogy mindegyik rontja az egészséget, külön-külön saját érdekéből.

Nem, most jön vissza Rosa Luxemburg, mert ha a Rosa Luxemburg időpontja valamikor bekövetkezik, akkor ez a bővített újratermelési dologban a grafikonon egy törést kell hogy jelentsen. Egy éles törést vagy egy átmenetet egy más trendbe. Ezt a törést a legtöbb grafikonon meg is találtam, mégpedig a törés körülbelül az első világháború idejében vagy előtte van. Van egy ilyen törés. És egy kicsit könnyelműen ezt Rosa Luxemburg-pontnak fogtam föl, nem egészen indokolatlanul, és ez volt az, amit akkoriban én a tőkés újratermelésnek a két szakaszának neveztem, az extenzív és az intenzív. Extenzív addig, ameddig a bérmunkásoknak a létszáma nő, mégpedig nő gyorsabban, mint a lakosság. Utána már ez a szerkezet tőkés és nem tőkés között, mert nem szűnik meg a nem tőkés, egy olyan ponthoz jutott, hogy már csak a lakosság növekedésével nő a munkások száma, vagy a tőke által foglalkoztatottak száma, nem kell, hogy munkás legyen.

[...]

A II. világháború után kezdődik valami Németországban, ami nem ennek a trendnek egyszerűen a folytatása, hanem kb. párhuzamosan megy az I. világháborúig tartó trenddel. Tehát itt van egy ilyen kiesett rész, egy lelassított, kiesett rész. Bonyolult. Ha érdekel valakit, hogy mi a véleményem között a különbség, akkor az első és a második kiadást kell összehasonlítani. Magyarországon is már a javított kiadás akkor megjelent.* Ott a tévedés véleményem szerint nem nagy. Japánnál egy komolyabb tévedés van, mégpedig az, hogy az az ütem, amelyik a II. világháború után sokáig tartotta magát, hogy ez részben helyreállítási periódus, és ennek kell egy törés. A törés be is következett, csak a törés utáni növekedési ütem még mindig sokkal nagyobb, mint más tőkés országokban. Itt valószínűleg alá vannak becsülve a japán sajátosságok, és mondjuk az is, hogy ez egy fiatal kapitalizmus, amelyik mást tud, mint az öreg kapitalizmusok. Japánnak ebből a szempontból félreismertem a tartalékait. De ennek ellenére azt mondanám, hogy továbbra is fönntartom azt, hogy volt egy helyreállítási periódus, fönntartom azt, hogy van az extenzív szakaszban az intenzív szakaszba egy törés, ami a japánoknál csak azért bonyolultabban játszódik most is le, mert ők az extenzív szakaszát egy technika fölényel – amit nem vártam – külkereskedelemmel folytatják. A nyugati világnak is az a konkurenciák, amit a japánok most képesek csinálni, azt nem láttam előre. Van mindig az *einholen und überholen*. Tehát utolérni és túlhaladni. Végeredményben arról van szó, hogy ha úgy veszem, hogy van mondjuk egy fejlődési trendvonal a tőkéseknel, mi lejjebb kezdünk, közeledünk, közeledünk meredekebben, és azon a ponton metszi egymást a két görbe, és túl megyünk azon most. Ez a japánoknál valóban nagyjából fölrajzolva a nyugat-európai és amerikai trendet, és a japán trendet, akkor a japánok lejjebb kezdik, utolérik és semmi törés abban a pontban, amikor túlmennek. Nem túlmennek az össztermelésben, mert azt nem lehet összehasonlítani, de az össztermelés/fő és a technikai színvonalon ők nagyon jó technikát átvesznek, kopírozzák, de a saját technika fejlesztése akkor is van, csak nem az érvényesül annyira, mert még van átvenni való. És utána simán túlmennek. Ez a japán pont, ahol keresztezi és ugyanazzal az ütemmel továbbhalad, de fölötte, elvileg ki van zárva. Itt van a Japánnak ez a túlhaladása a nyugati tőkés országnak. Nagyon kellemetlen, mert először egy bizonyítása annak, amit én legalább régen állítottam, csak nem volt a kezemben semmi bizonyíték arra, hogy az elmaradottságnak a behozatala, az ha megtörtént, akkor kezd a szoc. tábor túlhaladni. Ha behozza a szoc. tábor az elmaradást, most az elmaradás behozatala a föladata, és

---

* Jánossy „trendvonal”-könyvének két kiadásáról van szó: *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966, ill. *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Második, bővített kiadás. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1975. (A szerk.)

ha utolérte, akkor jön az *überholen*, a túlhaladás. És most lehetett arra rámutatni, hogy ez a túlhaladás nem fog bekövetkezni valószínűleg, vagy ott, ahol már a behozatal van, ott kezd lelassulni stb. De éppen emiatt nagyon fontos. Ez a japán példa rámutat a centrális tervgazdálkodásnak arra a gyengeségére, hogy képes egy extenzív iparosítást végrehajtani, gyorsan végrehajtani, gyorsan iparosítani, egy forszírozott iparosítással stb., de nem tudja a technikát, a technika átvételétől eltekintve maga úgy fejleszteni, hogy a tőkés rendszer technikában, munkatermelékenységben, tehát a termelőerő fejlesztésében túlhaladjon, sőt, a termelőerőbe beletartozik a szakmastruktúra is, de szakmai struktúrában sem, semmi- ben nem másra képes, mint átvenni. És ha csak átvenni tud, akkor nem tud túlhaladni. Ez a kérdésben a komoly tanulság. A tények, amit a *Trendvonal*-könyv is feltár, és ezt már fölvetik, bár ma élesebben, mikor már a Japán nem állt meg, mint akkor. De akkor is lehetett már sejteni. Másrészt én úgy fogalmaznám ezt a kapitalizmus–szocializmust, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba van egy út, de véleményem szerint ez az az út, amit próbálok egészen változatosan, az evolúciós alternatívában lerajzolni, nem vezet keresztül a centrális tervgazdálkodáson. A centrális tervgazdálkodás egy valószínűleg világpolitika- ilag és világhelyzetben kényszer, nem egy tévedés által kialakított dolog, hanem egy kényszer kerülőút. És emiatt van az, hogy Lukács életének utolsó évében azon az állásponton volt, hogy ebből a zsákutcából a legfejlettebb tőkés országok változása fog minket csak kihúzni. A fő problémám nem az, hogy ez így, ahogy van, egy jó-e, hanem az, hogy lehet-e ezt úgy reformálni, hogy rendben legyen.

Itt nekem Marxból kell kiindulni, aki a tőkés gazdaságot egyrészt nagyon pozitívnak tartja, mert ez az első olyan gazdasági vagy társadalmi rendszer, amelyik a termelőerőket gyorsan fejleszti, és a negatívum, ami miatt valamikor meg kell szüntetni, az, hogy mindent ennek alárendel. A szocializmus az a rendszer volna, amelyik szabadul ettől – és én ezt most egy szóval mondanám – a rohanáskényszertől, a *l'art pour l'art* gazdasági rohanási céltől és emiatt képes az összes többi fontos emberi dolgokat előtérbe helyezni, tehát egy humánus rendszer.

A tervgazdálkodással valóban megszabadulunk a tőkés belső rohanási kényszertől, nincs meg a konkurencia a vállalatok között, nem kell mindent felsorolni, hogy miért nem muszáj belső okok miatt rohanni. És emiatt az ember elvárná, hogy most más emberi szükségletek jobban lesznek kielégítve, humánusabb lesz a dolog, nem kell hajtani stb. De először a Szovjetunió, utána az egész szoc. tábor csak a **belső** rohanási kényszertől szabadul, a kényszer, mint **külső kényszer** megmarad, mert a világpiacon tartani kell a versenyt, már egyszerűen gazdasági szempontból is. Ahhoz, hogy lehessen importálni, exportálni, ahhoz valahogy lépést kell tartani a műszaki fejlődéssel és fejlesztéssel, **tehát ez is egy kényszer**. Olyan kényszer ez, amit a szociológusok demonstratív effektnek neveznek. De a legfontosabbak a hadi dolgok, ami miatt kell rohanni. És ebből következik a rohanási kényszer, amitől Marx szerint szabadulni kellene. Ettől viszont nem szabadult meg ez a rendszer. De azt, ami a rohanáshoz a legbeváltabb és legjobb eszköz, a tőkés piac, verseny, konkurencia, azt elveszítette. És emiatt azért rossz, mert a gazdasági eszközök a rohanásra nincsenek meg és adminisztratív eszközökkel kell helyettesíteni a gazdasági eszközöket. Maximum azt lehet, hogy a rohanásra jobban képessé tesszük, tehát a termelőerők fejlesztésére jobban képessé tesszük és evvel jobb a dolog, de nem lesz inkább szocializmus ettől. Tehát a tőkés rendszerhez való közeledést annyiban hasznosnak tartom, mert ha az ember már kénytelen rohanni, akkor legyen meg az eszköze is hozzá. Tehát az eszközök a rohanáshoz javíthatók, de Marxnak a fő elképzelése, hogy ne kelljen rohanni, nem valósítható meg. Tehát piac helyett kellett kényszer-rendelet, munkapiac helyett el kellett venni az emberektől a személyazonossági igazolványt és a tsz-elnöknek leadni, hogy ne piszkolódjon be. Tehát egy ilyen hübriséget kell bevezetni azért, mert a munkaerőpiac is lényegében megszűnt. A piac hiánya helyettesült sztálinizmussal. Tehát a sztálinizmust nem Sztálin ta-

lálta ki, hanem ha rohanni kell és ehhez nincs gazdasági eszköz, akkor ebből ez következik. Nem lehet elkerülni, és emiatt is van a gulyás-effektus: lassan, lépésről lépésre belejönnek ugyanabba, ugyanazzal a kényszer által, ugyanazok a torzulások.

Azonkívül ennek a rendszernek a hiányossága nem az, hogy nem stabil, hogy nem tudja magát újratermelni, hanem, hogy nem tud fejlődni. Ez többé-kevésbé stabilan így reprodukálódik, csak egyszerű újratermeléssel és nem bővített újratermeléssel. Mert Marxból veszem, hogy ez a rendszer miért nem lehet jó, mert ahhoz a rohanási kényszert kell megszüntetni. És még egy, Marxhoz visszatérve, hogy a termelés marad a szükségszerűség birodalma és ezenkívül szélesedik a szabadság birodalma, azt én az evolúciós alternatívával próbáltam leírni, hogy egy ilyen perspektíva létezik, és ebbe lehet, hogy a világ be fog torkolódni, csak – amit ott nem mondok ki – egyet nem szabad: a tőkés rendszert megszüntetni, mert az vezet be ebbe a lehetőségbe.

De Lukács azt is mondta, ma már ez idézet, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. Ez fontos ebben az összefüggésben.

Ezt, szegény, mondta. Később – mert ez egy előbbi, sokkal előbbi, egy évtizeddel előbbi álláspont – nagyon nem szerette, hogyha ezt idézik. Akkor az arca mindig úgy komor lett. Igen, ezt mondtam, de beszéljünk másról. De egyszer neki azt mondtam, mikor ez fölmerült, hogy Gyuri bácsi, te ezt azt hiszem úgy mondtad, mint elvi és nem mint földrajzi dolgot. Erre fölillant az arca: természetesen nem földrajzi, hanem elvi. Egy igazi szocializmus mindig, ha rossz is, de én szocializmusról beszéltem. Nem az, hogy a Pol Pot Kambodzsája jobb, mint a Kreisky Ausztriája. Tehát, mikor én ezt úgy fogalmaztam meg, hogy nem földrajzi, hanem elvi, annak nagyon örült.

[...]

Hogyan látod e pillanatban, 1984 január legelején a jövőt? A jelent és a jövőt, mint teoretikus közgazdász?

Nekem a világnak a gazdasági politikai trendjéről van valami elképzelésem, de az, hogy Magyarország ebben a trendben hol fog menetelni, és mennyire külön fog járni, az nem az én asztalom.

Akkor halljuk a nagy trendet.

Véleményem szerint először egy dolgot kapcsolok ki: az atomháborút. Én sajnos nem tartom kizártnak, de akkor nem érdekes. A kérdés érdekes, hogy hova megy a világ, hogyha fennmarad. Ha fennmarad a világ, akkor véleményem szerint először jön egy nagy bankkrach az USA-ban. De lehet, hogy ugyanúgy tévedek, mint a japánoknál, hogy ez nem is bankkrach formában, de minden, ami ehhez kellene, elő van készítve. Hogy mikor, ez megint a cikkcakk kérdése. Mert az, hogy még ez tartja magát öt évig, két évig vagy tíz évig, ahhoz sokkal konkrétabban kellene tudni. De a nagy gazdasági folyamatokban elő van készítve. Mégpedig elő van készítve körülbelül úgy, mint az extenzív–intenzív átmenetéből vezetem én le, nekem még ezt mindig Nyugaton se hiszik el, a '28–30-as nagy krachot, úgy látok most hasonló ilyen mély okot arra, hogy megint van egy forduló. Mégpedig az extenzív–intenzív-ből az átmenet az olyan, hogy Marxnál az egyszerű újratermelés egy séma, ott valóságban csak bővített újratermelés van. És ez az extenzívvel nagyjából befejeződik, és létrejön egy nagyjából tőkés egyszerű újratermelés, ami egészen más felépítés, mint az egyszerű újratermelés. Most belekerültünk vagy belekerült már a legfejlettebb nyugati világ valamibe, amiről Marx még álmodni se mert volna, mégpedig a tőkés rendszer még létezni fog, egy zsugorodó újratermelés mellett. Mégpedig zsugorodó

azért, mert Marx részére soha nem az, hogy termékekben mérve, használati értékekben mérve bővített újratermelés, hanem értékekben mérve. Az extenzív periódusban a foglalkoztatott bér munkások száma nő, a ledolgozott munkaórák száma nő, tehát bővített újratermelés. Az intenzívben egy majdnem stagnáló újratermelés, ledolgozott munkaórák számával, mert még a lakosság növekedése részben munkaidő-csökkentéssel ellensúlyozva van, tehát ha van egy növekvő, akkor nagyon lassú, mert nem az, ami Marxnak a marxi sémák bővített újratermelésnél egy 10 %/év bővítéséhez kell. Most ledolgozott munkaórák számával nem is annyira a munkaidő-csökkentés, mint az óriási munkanélküliség miatt van egy zsugorodó újratermelés, és akkor ez azt jelenti, hogy át kell gondolni egy csomó dolgot, amit tanultunk, mert mindent, amit tanultunk, az a tőke bővített újratermelésére vonatkozik. Létrejött egy időre egy egyszerű újratermelés, és most a zsugorodó újratermelés. Ezzel kapcsolatosan konkrétan mi zajlik le? Ez a zsugorodó újratermelés pontosan mikor kezdődik, nem világos. A hatvanas években. Kezdődik olyan, hogy egy lappangó túltermelés. Lappangó azért, mert még mindig próbálják valahova ezt a plusz termelést, ami termelékenységnövekedéssel létrejön, még valahová elhelyezni, de ha a fogyasztás nem nő, beruházni nagyon korlátozottan lehet, mert nincs bővítés, akkor valahova ezektől a termékektől szabadulni kellene. De a nem fejlett kapitalista országok – nemcsak mi – olyan sóherek, hogy sokat odaszállítani nem lehet. Ahhoz, hogy lehessen szállítani, ezeknek hitelt kell adni. És kezdődik a hatvanas években egy nagy hiteladás a harmadik világnak elsősorban, és nekünk, a szocialista országoknak. Ez összefügg a bankrendszer lényegével. Mégpedig mindig azt gondolják, hogy a fináncióknak az ereje abból áll, hogy sok pénzük van. A fenét! Abból áll, hogy nincs pénzük. A fináncióknak – még Marxból lehet nagyon szépen látni – az a szerepe, hogy mindenhol, ahol a vállalat működése közben pénzben volna egy része a tőkének, az megy a bankhoz, és a bank odateszi, ahol ezt megint beruházni lehet. Tehát, ha a pénz mint egy áramlat a keletkező tavakat a minimumra csökkentené, hogy ne legyen tó, ne legyen stock. És a fináncióknak az eredete nem a stockból áll, hanem, hogy minden flow a gyomrán keresztül megy, és ott mindent tud befolyásolni, átírányítani stb. És vigyázni kell arra, hogy nála se legyen stock, mert minden stock, ami pénzben van, az veszteség. Mert, ha az értéktöbbletet nem termel, tehát még egyszerűbben, ami pénz hozzá befut, azért kamatot fizet, és ha nála marad, akkor az nem kamatozik. Valakinek oda kell adni, aki valamivel magasabb kamatot fizet, mint amit neki kell fizetni. A kamatkülönbségből él a bank. A zsugorodó újratermelés következtében a bankokhoz bőven folyik pénz, mert a vállalat csak részben akkumulálja, vagy részben a tőkét annyival bővíti, mint volt, mert a termelési mennyiség korlátozva van, tehát a bevétel nem biztos, hogy átváltható gépbe és épületbe, hanem, miután ő nem tudja, a pénzt leadja, ez most általános. Átlagban több pénz fut a bankokhoz, mint a tőke pénzt a bankoktól fölvenne. És sajnos a lakosság is ebben részt vesz, mert ha igaz, hogy kezdődik egy relatív telítettség, akkor most nem kell nekem semmi olyan sürgősen, amit én jövedelmemből tudnék fedezni, de én biztosítani akarom a következő éveket, mert úgy néz ki, hogy minél jobban válságossá válik a helyzet és minél több a munkanélküliség, annál inkább kell eltenni a jövőbe, ez is viszi a pénzt a bankba. Valakinek oda kell adni, és a bank nem ülhet a pénzén. Ez az egyik ok, hogy a bank érdekelt megbízhatatlannak is odaadni. A második érdekelttség mindezekben az országokban, ahol fölveszik, az az, hogy azt hiszik, hogy evvel a hitellel tudnak úgy iparosítani, hogy utána bőven vissza tudják fizetni. Legélesebben kimondva ez a lengyeleknél volt, Giereknél. Hogy úgy iparosítunk, annyi hitelt veszünk föl, hogy vissza tudjuk fizetni, nem következik be. A harmadik világban is vannak hasonló országok, akik szintén ilyen iparosítással akarnak fönmaradni, és ebből a kölcsönből azt gondolják, hogy ez most megvalósítható. Tehát a bank szívesen ad, a kliensek szívesen veszik, a fejlett országoknak az ipara érdekelve van, mert a külkereskedelemmel tudja csökkenteni vagy elodázni a lappangó túltermelési válságot.

A kérdésen Bródy Ferivel nagyon sokat tanakodtunk, hogy emiatt ahogy eddig leírtam a bankrendszert és mindent, hogy lehetséges, ami egy fázissal később következik csak be, az utolsó, Reagan óta, valamivel előbb, három-négy éve, hogy a bankkamat magasabbra emelkedik, mint az átlagprofitráta, illetőleg amennyit a profitráta még a legjobb vállalatoknál elér. Ez Marx szerint egy abszurdum, mert ha a pénzkamat egy része a profitnak, a vállalati profitnak, egy része az értéktöbbletnek, akkor hogy lehet ez általában több, mint a profit? Itt valami ellentmondás van. Bródyval próbáltunk különböző magyarázatokat erre találni, de nem nagyon találtunk. Egy dolog még ebbe belevág, hogyha a pénzkamat alatta van a profitrátának, akkor ez serkenti beruházásra, tehát előnyös a tőke bővített újratermelése. Fordítva: hogyha a pénzkamat magasabb, mint a profitráta, akkor visszatart a beruházástól, és a meglévő ipar végeredményben érdekelve van a visszatartásban. A tőkés bővített újratermelésnél a XIX. században senkit nem érdekel, hogy még valaki belép, mert annyi lehetőség van belépni, és annyira bővül ezzel együtt a piac, hogy senkinek nem ellenérdeke. De most az, hogy ha a Ford nem tudja eladni a kocsijait, már itt van a General Motors, de hogy még valaki bankkammattal még egy autógyárat is tudjon építeni, az ellenérdeke. Ne lépjen be semmi új tőke, tehát a zsugorodást elősegíti a magas kamat, ami most csak annyi, hogy a meglévő iparnak egy része, aki saját tőkéből gazdálkodik, érdekelve van, hogy más ne lépjen be kölcsöntőkével. Jó, ez magyarázza az érdeket abban, hogy a bankkamat magasabb legyen a profitrátánál, de hogy teszi lehetővé a banknak, mert ha a kamatláb még nem csökken, hanem nő, akkor még kevesebb van, aki kivesz pénzt és még több, aki betesz pénzt, és ez az egyenleg aránya még rosszabbodik, ha a kamat nő. Még több pénzt kellene akkor nekünk és a harmadik világnak tovább sibilni.

Gyuri bácsi gyakran elmesélte és gyönyörűen kiszínezve, nagyon emlékezetes maradt már Bécsben, mint gyerekeknek, hogy még egyszer meséld el azt az amerikai hölgyet, aki jött az évszázad elején valamikor Párizsba, luxushajón érkezett, a legelőkelőbb szállodában a legelőkelőbb appartemant-t bérelte, később már versenyistállót tartott, a legelőkelőbb embereket fogadta, Gyuri bácsi ezt egy negyedórán keresztül mesélte, és a happy end: tíz évig volt így Párizsban, és utána eltűnt. Eltűnt, soha nem találták meg – ez volt a happy end – akkor a bankok összehasonlították a számlájukat, és kiderült, hogy ennek a nőnek soha egy saját fillérje nem volt. Az utolsó pénzét Amerikában befektette abba, ahogy kiöltözött, és milyen hajóval érkezett, és még hogy Párizsban szállodát vett ki, utána egy ilyen előkelő hölgynek egy kis kölcsönt adni egy banknak, a bankok valószínűleg sorbaálltak, hogy kitől vegyen. És utána, tíz évig azt csinálta, hogy mindig pontosan visszafizette, úgyhogy végül mindig nagyobb kölcsönt vett föl. Ez a szélhámosság egy régi szélhámos trükk, csak ilyen szépen csak ezt az egy esetet tudom, hogy ez sikerült. Az első az, hogy ebbe a szélhámosságba még csak belekerülünk. Lehet, hogy még az elején egy jóhiszemű szélhámosság, hogy fölveszik a pénzt, abból ki tudják fizetni a tartozást. Ahhoz, hogy vissza tudjanak fizetni, mint ez a szélhámos hölgy, meg, mégpedig egy geometrikus sor szerint fölfelle a hitelek nagysága. Azért geometriai sor, aminek a legkisebb kitevője, ha saját pénz nincs, a kamatláb. A kamatlábot is kell törölni, tehát ha mondjuk öt százalékos kamattal, akkor 1,05 az évek számának a hatványán. Ha még ebből elfogyaszt valamit – mint mi csináltuk – akkor még magasabb a kitevő, és nőnek ezek a tartozások. Az amerikai bankoknál még minden rendben van, mert ő azt a pénzt, ami hozzá befut, kölcsönadja, és ezek fizetik is még a kamatot, csak egy máshol fölvelt kölcsönből, de mindenesetre fizetik. Most jön az, hogy a harmadik világ, a lengyelek majdnem nyilvánosan kijelentik, hogy fizetésképtelenek. A fizetésképtelenséget a nagy bankok, a világbankrendszer próbálja megakadályozni, mert ez rosszabb, mint a szélhámosnőnek az eltűnése, ahol le kell írni ezeket a dolgokat. Az is egy bankkrachot előidézhetnek, mert van Németországban olyan bank, akinek a lengyelek többel tartoznak, mint az ő saját tőkéje. Tehát, ha ott ezt is le kell írni, akkor kell a csődöt bejelenteni, és ez továbbgyűrűzik. Tehát nem szabad a csődöt bejelentene-

ni, ezt továbbra is fenn kell tartani. De a bankok nem a saját pénzüket adták a harmadik világnak, hanem kliensekkel befizetett pénzt, azoknak továbbra is, ha a harmadik világ azt mondja, hogy nuku, akkor is azoknak tovább kell fizetni a kamatokat meg a visszafizetést is. Ez intakt marad a bank és azok a kliensek között, akik a pénzt betették. És most belekényszerül az amerikai bank is ugyanabba a szélhámos menetbe, mint azok, akik neki tartoznak, ha ezek nem fizetnek, akkor neki ahhoz, hogy fizetőképes maradjon, még fokozni kell a befizetést. Erre egyetlen módja van: a kamatláb emelése. Az amerikai bankok a kamatlábat már olyan magasra emelték, hogy az egész európai tőke, pénztőke oda folyik, mert ki tud ellenállni annak, hogyha tizenhat százalékos kamatot fizetnek. Tehát itt az a rejtély, hogy hogy lehet kamatláb magasabb, mint a profitráta, abból oldódik meg, hogy ha ez a pénz már nem evvel a kamatlábbal valami termelési célt szolgál, hanem szolgálja már az adósságok visszafizetését. Tehát nem azért vesz föl most annyi pénzt, hogy továbbadjon termelésre, hanem azért, hogy a saját adósságát ki tudja fizetni, és itt belép még egy szélhámos, a Reagan, mint állam, aki – nyugati forrásokból tudom – ezeknek a bankkamatoknak az emelését azzal magyarázza, hogy ez a pénz a hadi dolgokhoz a kormánynak kellene, államkölcson, és valóban az államháztartás deficitje és az államnak a tartozása nő most szintén a geometriai sorral, de az is ugyanolyan megbízhatatlan, mert nem tudja soha visszafizetni, mert nem termelésbe teszi be, hanem hadiba teszi be, az vissza nem térül, hanem háborút csinál belőle. Remélem, hogy azt nem. Most én várom, hogy az amerikai hölgy ki lesz és mikor tűnik el.

AZ INTERJÚBAN ÉRINTETT KÉRDÉSEKHEZ KAPCSOLÓDÓ JÁNOSSY-MŰVEK

[...]

A gazdasági fejlődés mérhetősége és új mérési módszere. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. (Ehrlich Évával közösen.)

Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja. *Közgazdasági Szemle*, 1968. 7–8. sz.

A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Második, bővített kiadás. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1975.

Az akkumulációs lavina megindulása. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1979.

Egy evolúciós alternatíva. *Valóság*, 1982. 2. sz.